

Múzeá bez bariér

Sprístupňovanie výstav a expozícií pre návštevníkov so špeciálnymi potrebami

Lívia Jamrichová

Mgr. Lívia Jamrichová
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra etnológie a muzeológie
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: livia.jamrichova@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 4:2:9-47-66

Museums without obstacles: Making exhibitions and expositions accessible to special needs visitors

It is not only a legal obligation, but also a moral and ethical imperative, that every cultural institution make itself and its activities accessible to the public which includes people with various special needs. A careful analysis of these needs and the way to address them in a person's day-to-day life can be an inspiration for the creation of more accessible exhibitions and expositions. This paper analyzes several types of such accessibility-improving measures by type, e.g. a guiding line through the exhibition, labels in Braille, haptic models and audioguides for those with visual impairments, videomonitors and sign-language guides for those with auditory impairments, improved physical access for those with reduced mobility and alike. Additionally, I highlight various small changes to the overall active and passive communication with the visitors that can be improved to access the exhibition's accessibility - after all, a well-prepared museum guide can often do much more to increase the visitors' engagement with the museum than any special tools. The final section of the paper contains a report on a survey of current exhibitions and expositions which are aimed at special needs visitors.

Key words: museum, exhibition, exposition, special needs visitors, accessibility

„Handicapovaný človek poznáva svoje skryté zdroje síl až vtedy, keď sa s ním zaobchádza ako s normálnym.“
Gottfried Keller

Sprístupňovanie výstav a expozícií pre návštevníkov v múzeách a galériách

Múzeum je úžasná ustanovizeň, ktorá dokáže mnoho, keď naozaj chce. Je mostom medzi zbierkovými predmetmi a návštevníkmi, medzi minulosťou a prítomnosťou, môže nám poskytnúť poznatky o minulosti a poučiť nás o nej a to dobré z histórie preniesť a priblížiť v budúcnosti. Je miestom, kde sa dajú získať nové poznatky, prehliť tie staré, zabaviť sa, odpočinúť si a cítiť sa dobre. Je prameňom informácií pre všetkých. Podľa Friedricha Waidachera je budúcnosť múzeí v ich celospoločenskom poslaní. Múzeum by malo dokázať odpovedať na celospoločenské problémy svojimi aktivitami a pomáhať v ich riešení.¹

Návštevníkom zavítajúcim do múzejných inštitúcií sa prevažne zaoberá múzejná komunikácia, čiže sprostredkovanie múzejnej podstaty exponátov návštevníkom rôznymi

¹ Číž, Marián. *Spolupráca Múzea vo Sv. Antone so zdravotne postihnutými občanmi*. In: Sprístupňovanie výstav a expozícií pre občanov so zdravotným postihnutím, Zborník príspevkov zo seminára. Bratislava : SNM, 2002, s. 10.

formami. Existencia múzeí je veľmi úzko spojená na úrovni dialógu nielen s návštevníkmi, ale aj so širokou verejnosťou. Rozvíjanie tohto dialógu podmieňuje nielen to, čo verejnosti vypovedáme, ale aj to, akým spôsobom to robíme, aké formy a metódy pri tom využívame.² Tento špecifický typ komunikácie je založený na báze vzdelávacej činnosti, medzi múzejným pracovníkom (lektor, sprievodca, múzejný pedagóg) a návštevníkom múzea a realizuje sa v múzejnom prostredí alebo mimo neho. Keďže vzdelávacia a kultúrno-výchovná činnosť prostredníctvom zbierkového fondu je dominantnou funkciou každého múzea, facilitátor musí vyhovieť určitým základným požiadavkám. Nimi sú ovládanie príslušných techník a metód sprostredkovania informácií, s ohľadom na všetky vekové skupiny účastníkov programov, ich vzdelanie a perceptívne schopnosti. Toto sprostredkovanie má viacero foriem receptívneho významu (názorné, hmatové, praktické, abstraktné, verbálne), ktoré aktivizujú schopnosť zapamätania vnímaných informácií. Cieľom múzejnej komunikácie je preto pomocou týchto foriem poskytnúť návštevníkom takú kvantitu, kvalitu a zrozumiteľnosť podania informácií o muzeáliách a ich svedectve, ktoré je nutné pre ich zmyslové poznanie, racionálne pochopenie a osvojenie. Lektori/múzejní pedagógovia by preto mali rešpektovať proces mnohostranného vnímania prezentovaných informácií rôznymi vekovými, sociálnymi, vzdelanostnými a ďalšími skupinami návštevníkov. Mali by aj sledovať, skúmať a vyhodnocovať vzťah návštevníkov k podaným informáciám (spätná väzba), ich kvalite a psychofyzickému účinku. Takýto výskum publika by mal byť neodmysliteľnou súčasťou komunikačnej práce s cieľom neustáleho skvalitňovania služieb poskytnutých v múzeu.³

Čo je to handikep?

Porucha, defekt (impairment) – je narušenie (abnormalita) psychickej, anatomickej či fyziologickej štruktúry alebo funkcie. Porucha môže byť podľa typu orgánová a funkčná, podľa intenzity sa delí na ľahkú, strednú a ťažkú a jej príčiny môžu byť vrodené alebo získané.

Znížená, obmedzená schopnosť/ neschopnosť (disability) – znamená kvantitatívne obmedzenie alebo kvalitatívnu zmenu, stratu schopností vykonávať činnosť spôsobom alebo v rozsahu, ktorý je pre človeka považovaný za normálny. Napríklad obmedzená schopnosť pohybu, komunikácie, telesných dispozícií atď.

Postihnutie (handicap) – je znevýhodnenie, ktoré sa prejavuje ako trvalé obmedzenie vyplývajúce pre jedinca z jeho postihnutia, ktoré sťažuje alebo neumožňuje, aby naplnil sociálnu rolu, ktorá je pre neho (s prihliadnutím na jeho vek, pohlavie a sociálne či kultúrne činitele) normálna. Miera hendikepu je u každej osoby individuálna, závisí od druhu a typu postihnutia, dobe vzniku defektu, kvalite a včasnosti starostlivosti, osobnostných vlastnostiach človeka, kvalite prosociálnej klímy v spoločnosti atď.⁴

Zrakové postihnutie

Z pohľadu tyflopédie považujeme za osobu so zrakovým postihnutím jedinca, ktorý aj po optimálnej korekcii má v bežnom živote problémy so získavaním a spracovávaním vizuálnych informácií. Príčinou zrakového postihnutia môže byť chyba alebo porucha, vzniknúť môže vrodeným alebo získaným spôsobom a je klasifikovaná podľa rôznych aspektov (ako postihnuté zrakové funkcie, stupeň postihnutia, etiológia atď.). Diagnostikou zrakového obmedzenia sa

² MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005, s. 135.

³ MRUŠKOVIČ, Štefan, ref. 2, s. 130-131.

⁴ SLOWIK, Josef. *Speciální pedagogika*. Praha : Grada Publishing, a. s., 2007, s. 27.

dajú charakterizovať okolnosti a prejavy postihnutia a podľa hodnotiacich kritérií stanoviť jeho terapiu, kompenzáciu či rehabilitáciu. Kým terapia a rehabilitácia je predmetom medicíny, kompenzačné pomôcky využívané pri odstraňovaní bariér môžu pomôcť aj v múzejnej oblasti.

Kompenzačné pomôcky môžeme deliť na:

- Optické pomôcky (napr. binokulárne alebo príložné lupy pre slabozrakých),
- Optoelektronické pomôcky (napr. kamerové zväčšovacie lupy),
- Počítačové pomôcky: špeciálny hardvér (digitálne zväčšovacie lupy, elektronické zápisníky, haptické displeje –tzv. braillský riadok, špeciálne tlačiarne), špeciálny softvér (hlasové výstupy, softvérové lupy, programy pre spracovanie tlačeného textu a so špeciálnymi funkciami),

- Ostatné pomôcky (orientačné – biela palica; merné – špeciálne hodinky, teplomery; záznamové – Pichtov písací stroj, diktafóny).

Popri liečbe, terapii a rehabilitácii pacienta treba klásť dôraz aj na výchovu a vzdelávanie. Keďže jednou z úloh múzeí je celoživotné vzdelávanie, myslím si, že je potrebné určiť nejaké špecifiká vzdelávania osôb so zrakovým postihnutím. Základným predpokladom úspešného vzdelávania je opäť využitie širokej škály kompenzačných pomôcok.⁵ Okrem optických a digitálnych prístrojov alebo špeciálnej počítačovej techniky sa využívajú aj celkom jednoduché „triky“, ktoré sa môžu využiť aj v prípravnej fáze expozície/výstavy, napríklad využitie kontrastu (jasná tlač, čiernotlač), zvolenie vhodného typu písma a vlastností papiera, formátovanie textu dokumentov alebo formovanie jednoduchších, zrozumiteľnejších textov. Tieto techniky sú vhodnejšie aj pre bežných čitateľov, lebo spôsobujú rýchlejšie a efektívnejšie čítanie.

Aj pri najrôznejších formách a metódach inkluzívnych postojov však zostáva základným predpokladom vzájomný rešpekt oboch strán. Tak ako ľudia so zdravotnou komplikáciou sú nútení prijať určité princípy fungovania spoločnosti, tak aj väčšinová spoločnosť musí akceptovať a brať na zreteľ obmedzenia a potreby tejto menšinovej skupiny.

Sluchové postihnutie

Je následkom organickej alebo funkčnej chyby (resp. poruchy) v ktorejkoľvek časti sluchového analyzátoru, sluchovej dráhy a sluchových korových centier, prípadne funkcionálne perцепčných porúch.⁶ Človek vníma sluchom 60 % informácií z okolitého sveta, čo je výrazne menej než zrakom (zrakom človek získava asi 80 – 90 % informácií). Kvôli svojmu hendikepu si vytvárajú komunikačnú bariéru (narušený vývoj reči, obmedzená schopnosť porozumenia), deficit v orientačných schopnostiach (absencia dopĺňovania zrakového vnímania zvukovými signálmi), majú obmedzené sociálne vzťahy (komunikačné problémy). Deficit sluchu môže mať negatívny vplyv na vývoj myslenia (chýbanie vnútornej reči, ktorá podmieňuje rozmýšľanie) a v neposlednom rade aj trpia psychickou záťažou podmienenou hendikepom.⁷

Telesné postihnutie

Okruh záujmu somatopédie zahŕňa osoby s postihnutím pohybového aparátu (telesne postihnutí), dlhodobo chorých a zdravotne oslabených.⁸ Telesné postihnutie súvisí so širokou škálou prejavov, ktoré ani nemusia byť navonok badateľné a sú opäť predmetom rôznych medicínskych odborov. S platnosťou medzinárodnej terminológie (podľa WHO) pod pojmom

⁵ SLOWIK, ref. 4, s. 63.

⁶ SLOWIK, ref. 4, s. 72.

⁷ SLOWIK, ref. 4, s. 71.

⁸ SLOWIK, ref. 4, s. 97.

zdravotné postihnutie označujeme dlhodobé alebo trvalé obmedzenie možností jedincov vykonávať bežné každodenné činnosti.

Pre dôstojné a rovnoprávne žitie sa počas dejín vyvinuli rôzne metódy a prostriedky na kompenzovanie ťažkostí. Avšak ani najlepšie pomôcky nie sú dostatočné v prostredí s ťažko prekonateľnými prekážkami. Preto aj moderná architektúra zavádza do svojich plánov podmienku bezbariérovosti. Hlavne na verejných miestach by mala byť bezbariérová úprava, širšie vstupné dvere s plynulým nájazdom pre vozičkára, nájazdy na chodník, vyznačené parkovné miesto pre vozičkárov atď.⁹ Tu je potrebné zdôrazniť, že táto bezbariérovosť neslúži len pre vozičkárov, ale napríklad aj mamičky s kočíkmi a malými deťmi či seniorov so zníženou pohyblivosťou. Zvýšenie fyzickej bezbariérovosti však k vyriešeniu problému spolužitia nestačí, rovnako dôležitá je psychická či sociálna bezbariérovosť, teda ústretovosť spoločnosti k rovnoprávnemu prijatiu handicapovaných ľudí a umožnenie dostatok príležitostí na zapojenie sa do spoločenského života.

Možnosť návštevy múzeí pre telesne postihnutých záleží od rôznej náročnosti v prístupe do múzejných budov a expozíčných priestorov. Určuje ju samotná budova, jej umiestnenie, stav či účelovosť. Objekty múzeí môžu byť veľmi rôznorodé: výstavné haly, múzea v prírode, účelové budovy, hradné areály alebo archeologické lokality. Tie určujú rôzny stupeň náročnosti prístupu už samotného objektu, nielen expozíčných a výstavných priestorov. Situáciu ešte viac zhoršuje, že niektoré budovy múzeí sú historickým objektom, či už národnou kultúrnou pamiatkou, alebo slúžili napríklad v minulosti na obytné účely, takže sa podmienky na debarierizáciu objektu sťažujú, príp. znemožňujú. Podľa prístupnosti ich môžeme rozdeliť do troch kategórií:

- *Čiastočne prístupné objekty* – bezprostredná prístupnosť niektorých priestorov pre vozičkárov, prípadne iných návštevníkov s individuálnou pomocou (je potrebné prekonať určitú prekážku – prah, schody, atď.),

- *Objekty, kde nie je bezbariérový prístup* – nie sú prístupné pre vozičkárov, priestory s rôznou mierou dostupnosti s individuálnou pomocou,

- *Neprístupné objekty* – náročná prístupnosť aj pre „zdravých ľudí“, kvôli náročnosti terénu je vylúčená bezbariérová úprava, napríklad hrad Strečno, Spišský hrad, atď.

Aj keď nie všetky múzejné objekty sa dajú prestavať na bezbariérové, buď z dôvodu kultúrnej ochrany budovy alebo absenciou finančných zdrojov, ale keď múzeum skutočne chce vyjsť v ústrety svojim návštevníkom, určite vie nájsť inú možnosť. Napríklad môžu sa využiť rôzne dočasné úpravy, napríklad prenosné nájazdové rampy či elektronicko-informačné techniky (napr. 3D grafika či 3D skenovanie priestorov, predmetov).

Návštevníkom so zrakovým znevýhodnením je možné taktilným spôsobom umožniť vnímanie aj samotnej architektúry múzejných budov – tých, ktoré sa kvôli ich estetickému či historickej hodnote adaptovali na múzea a galérie, ako hrady, zámky, kláštory, bývalé sídla šľachty, kostoly, synagógy a ďalšie. Formou dotyku je možné predstaviť rôzne výzdoby a ornamenty, originálne časti architektúry či modely a makety celého komplexu. Pravdaže, na plnohodnotné poznanie je potrebné vyhotoviť popisy vo zväčšenom či Braillovom písme a sprievodný komentár k predmetom. Pre slabozrakých percipientov je možné pripraviť filmy a videá zachytávajúce vzdialené detaily stavby či výzdoby jednotlivých izieb. Príklad takejto taktilne sprístupnenej architektúry realizovalo Slovenské národné múzeum-Historické múzeum výstavou Príbeh Bratislavského hradu a pamiatky svetového kultúrneho dedičstva. Výstava umožnila zoznámiť sa dotykom s rekonštruovanou barokovou výzdobou siení Bratislavského

⁹ SLOWIK, ref. 4, s. 103.

hradu, odliatkami obnovovanej štukovej výzdoby miestností, ako aj s ďalšou zachovanou výzdobou hradu z obdobia gotiky a renesancie.¹⁰

Na integrácii osôb so zrakovým znevýhodnením do kultúrneho diania sa u nás neúnavne podieľa aj Únia nevidiacich a slabozrakých Slovenska (ÚNSS), a to publikáciou *Sprístupňovanie informácií pre všetkých*. V nej sa sústreďujú na prístupnosť tlačенých a elektronických materiálov – kníh, faktúr, webových stránok, letákov či listov a dávajú cenné rady a návody na ich sprístupnenie. Publikácia rieši hlavné atribúty prístupného dokumentu:

- *Text* – vždy treba definovať hlavný jazyk textu, aby konvertné softvéry mohli bez problémov prečítať text nahlas, pri viacjazyčných dokumentoch je potrebné jazyk nadefinovať viackrát,

- *Štruktúra textu* – na odseky, nadpisy, zoznamy, atď. je potrebné aplikovať štýly s požadovanými rozloženiami, čo uľahčí orientáciu v dokumente,

- *Obrázky* – môžu zlepšiť zrozumiteľnosť pre vidiacich ľudí, pre nevidiacich či slabozrakých však stráca svoju hodnotu, slabozraký nemusí byť schopný rozlíšiť

schému či farboslepý porozumieť koláčovému diagramu bez použitia odlišných vzorov. Všetky obrázky by mali mať stručný popis (alternatívny text), ale schémy, grafy, mapy si vyžadujú komplexný textový ekvivalent,

- *Farba* – farebné kódovanie nesmie byť jediným odlišným prvkom pri tvorbe rozličných typov textu (ako príklad je uvedená webstránka leteckej spoločnosti, kde už vypredané lety sú označené červenou, ešte dostupné zelenou; farboslepým však táto informácia unikne, je to potrebné vypísať aj slovom),

- *Multimédiá* – vždy treba uviesť multimediálny obsah textu, aby nevidiaci vedel, čo má očakávať. V prípade len vizuálneho multimédia je potrebné zabezpečiť alternatívne riešenie – napr. prostredníctvom audiokomentára (AD – audio description), alebo samotným textovým dokumentom popisujúcim dej videa,

- *Formuláre* – uprednostňujú sa elektronicky vyplniteľné formuláre, dajú sa vytvoriť vo worde (použitím prázdnej medzery, bodky alebo podčiarknutia), je relatívne prístupný v exceli alebo v Adobe Acrobat, e,

- *Vedecké symboly* – ich sprístupnenie je zložitejšia úloha. Odporúča sa na to použiť bezplatný open source softvér na vyjadrenie matematických symbolov MathJax, v Microsoft Word odporúčajú vkladať matematické rovnice pomocou doplnku Mathtype.¹¹

ÚNSS sa však spolupodieľa aj na realizovaní konferencie o sprístupnení kultúrnych inštitúcií, expozícií, výstav a iných podujatí pre zrakovo znevýhodnenú časť obyvateľstva. V roku 2014 sa konal už piaty ročník trojdňovej konferencie s názvom *Kvalifikované sprístupňovanie kultúrnych inštitúcií a podujatí osobám so zrakovým postihnutím, prostriedok ich spoločenského začleňovania a informovanosti*.¹² Jej organizovanie sa uskutočnilo s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR. Prezentovali sa na nej najmodernejšie technológie, napríklad 3D tlač na výrobu modelov, ktoré potom nevidiaci môžu spoznávať hmatom, a iné techniky sprístupnenia kultúrneho dedičstva pre osoby so zrakovým postihnutím v dostupných formátoch.

¹⁰ JANČO, Milan. *Tridsať rokov taktilného vystavovania. Možnosti prístupov a realizácií*. Príspevok z konferencie: Prístupnosť múzeí a výstav osobám so zrakovým postihnutím, prostriedok ich spoločenského začleňovania a informovanosti. Bratislava, 2013. s. 5-6. Dostupné online: <http://www.emuzeum.cz/admin/files/Navstevnici-muzeji-se-zrakovym-znevuhodnenim.pdf>.

¹¹ ÚNSS. *Sprístupňovanie informácií pre všetkých*. Bratislava : nedat. Dostupné online: <http://unss.sk/subory/2012-sme-medzi-vami/brozura-spristupnovanie-informacii-pre-vsetkych.pdf>.

¹² Základné informácie na: <http://www.nrozp-mosty.sk/zo-zivota-15.html>.

Ako na konferencii prezentoval Jozef Balužinský z Ľubovnianskeho múzea v Starej Ľubovni, múzeum je v tejto oblasti priekopníckou inštitúciou na Slovensku a je plne debarierizované, čo má byť samozrejmosťou modernej kultúrnej inštitúcie, sprostredkujúcej kultúru. Podľa neho sú súčasné slovenské múzea uväznené v nevedomosti, nevenujú čas ani peniaze na sprístupnenie kultúry, vymýšľajú len výhovorky, prečo sa to nedá. Veď cieľom každého múzea má byť dosiahnutie postu sociokultúrneho centra vytváraním programov, ktoré priamo aj nepriamo vzdelávajú. Múzeum využíva ares terapiu ako univerzálnu, flexibilnú formu rehabilitácie i nepriamej edukácie prostredníctvom dravých vtákov. Tvrdí, že kľúčom k úspechu je potrebné nájsť dobrých partnerov, nájsť podporu v grantoch, rôznych projektoch. Modrý symbol, piktoqramy postihnutí sú značkou kvality múzea, mať ich na dverách a webstránke zaisťuje európske pomery, čo prinesie medzinárodnú návštevnosť, dopyt úplne širokej verejnosti. Múzeum získalo cenu Slovensko bez bariér, realizovalo prvú haptickú expozíciu na hrade Stará Ľubovňa a ich ďalším cieľom je prezentácia korunovačných klenotov dotýkom. Na záver pridol povzbudzujúce slová: „Nestačí len chrániť, je treba bojovať (s informovanosťou a nevedomosťou)!“¹³

Na konferencii nemohli chýbať ani prezentácie rôznych technologických novínok pomáhajúcich v sprístupnení informácií pre zrakovo obmedzených. Základnou požiadavkou je vytvorenie dotýkateľných predmetov, ktoré by slúžili aj na odovzdávanie informácií v rámci múzejných expozícií či výstav. Jednou takou možnosťou je vytváranie 3D tlačí, ktorou sa zaoberá napríklad firma Tvaroch. Zhotovuje trojdimenzionálne modely a makety z rôznych materiálov (sadrový kompozit, plast PLA/ABS, vysoko detailný plast, plast polyamid, nerezová oceľ a drahé kovy). Pomocou rôznych modelovacích programov (AutoDesk, 123D Catch, 123D Creature, atď.) navrhujú dvojdimenzionálny predmet, ktorý sa potom zhotoví pomocou 3D tlačiarne. Výsledný produkt je trvanlivý a recyklovateľný (skvelé napr. pri zošúchaní bodového písma), zároveň aj z hygienického hľadiska je ľahko čistiteľný.

Ďalšou formou trojdimenzionalizácie je 3D skenovanie, využiteľné v archeológii, medicíne, strojárskom priemysle, dokumentácii a ochrane kultúrneho dedičstva či v stavebníctve. Pre nás je zaujímavá dokumentácia kultúrneho dedičstva. Je využiteľná napríklad v skenovaní ťažko dostupných objektov (hradov, architektonickej lokality atď.). Prvým krokom je príprava objektu na skúmanie, potom sa vyhotovia fotografické snímky objektu zo všetkých smerov a nakoniec sa snímky spoja do jedného veľkého obrázka – verného digitálneho modelu. Okrem vytvorenia modelu hradov sa dá použiť napríklad aj na výpočet chýbajúcich častí múru, čím sa zrýchli a skvalitní rekonštrukčná práca.

Štvrtý ročník konferencie sa konal v roku 2013 vo Vodárenskom múzeu v Bratislave a niesol sa v duchu témy *Prístupnosť múzeí a výstav osobám so zrakovým postihnutím, prostriedok ich spoločenského začleňovania a informovanosti*.¹⁴ Účastníci sa mohli dozvedieť viac o témach ako význam prístupnosti výstav a múzeí pre vzdelávanie a spoločenské uplatnenie osôb so zrakovým postihnutím, špecializované expozície a expozície pre všetkých z hľadiska prístupnosti, bezbariérovosť výstavných priestorov, metodika sprístupňovania a sprievodného výkladu, usporiadanie expozície a výber exponátov z hľadiska orientácie a možností vnímania, reliéfná grafika a trojrozmerné modely, audiovizuálne programy s komentárom pre nevidiacich, elektronické informačné systémy, sprievodné tlačené dokumenty v prístupných formátoch,

¹³ Zaznamenané na základe osobnej účasti na konferencii.

¹⁴ <http://www.unss.sk/aktuality/2013/2013-pristupnejšie-muzea.php>.

užitočnosť opatrení sprístupňujúcich expozície a exponáty osobám so zrakovým postihnutím pre všetkých a príklady prístupných expozícií.¹⁵

V Českej republike sa tejto problematike venuje väčšia pozornosť. Taktilné vystavovanie má až tridsaťročnú tradíciu, prvé hmatové sprístupnenie sa uskutočnilo už v roku 1983 v Národnej galérii v Prahe. Myslím si, že by sme sa od nich mohli inšpirovať a tiež klásť väčší dôraz na prístupnosť kultúry bez bariér. Český výbor ICOM-u v spolupráci s Asociáciou múzeí a galérií ČR vydali preklad francúzskej príručky k fyzickej a zmyslovej dostupnosti múzeí s názvom *Muzea pro všechny*.¹⁶ Príručka sa zameriava na rôzne stupne debarierizácie – od pohybu v priestoroch múzea (prístup, vertikálny a horizontálny pohyb v múzeu, prostriedky orientácie), cez služby návštevníkom (vstup, pokladne, šatne, múzejný obchod, sociálne zariadenie), informácie o zbierkach a múzeu (texty, popisy, panely, ich osvetlenie, informačné materiály, prednáškové a premietacie sály) až po vymedzenie vizuálneho, sluchového a hmatového vnímania zbierkových predmetov. Okrem vymedzenia technických údajov potrebných pre otvorenie múzeí skutočne pre všetkých návštevníkov príručka obsahuje aj zákony a normy podmieňujúce prístupnosť priestorov vzťahujúce sa na Českú republiku. V práci som sa zámerne nevenovala podrobnejšie technickým požiadavkám priestorov kvôli obmedzeniu dĺžky textu (napr. ideálnemu sklonu nájazdu, minimálnej šírky schodiska, atď.), keďže všetky potrebné údaje je možné nájsť v tejto publikácii.

Danou problematikou sa zaoberalo aj 7. celorepublikové kolokvium na tému *Muzea pro všechny. Handicapovaní a dobrovoľníci v kultúrnych inštitúciách ČR* v roku 2011, realizované Asociáciou múzeí a galérií ČR. Príspevky sa zameriavajú na prístupnosť múzeí a galérií v pamiatkovo chránených objektoch z legislatívneho hľadiska, odpovedajú na otázku, či sú prístupné múzeá v ČR pre imobilných návštevníkov, monitorujú prístupnosť kultúrnych inštitúcií, prezentujú webové informačné fórum *Muzeum bez bariér* a znázorňujú využitie hapestetiky či typu programu outreach v múzejných inštitúciách.¹⁷ Milan Jančo, ako jeden z aktérov riešenia danej problematiky, priblížil vybrané múzeá USA a ich prístup k návštevníkom s obmedzenou schopnosťou pohybu a orientácie, dokumentáciou ich spôsobov prístupovania k danej cieľovej skupine a sledovaním nimi poskytovaných služieb a programov.¹⁸ Príspevok sa zaoberá štyrmi východiskami: odstraňovanie fyzických prekážok, zaistenie špecifických potrieb pre vybranú skupinu návštevníkov, informovanie o službách a programoch pre nich pripravovaných, konkrétny prístup múzeí, galérií, pamiatok a záhrad v USA k návštevníkom so zmyslovým či pohybovým obmedzením. Ním prezentované múzeá a inštitúcie kladú veľkú, až maximálnu pozornosť na uspokojovanie potrieb návštevníkov s hendikepom. Dlhodobu prístupnosť k zrušeniu všetkých možných bariér, sprístupneniu svojich zbierok a vytváraniu lektorských programov. Popritom informujú verejnosť o svojich ponúkaných službách aj v tlačenej podobe a na webovej stránke inštitúcie.

Pozoruhodným projektom v Českej republike je zostavenie zoznamu vybraných nehmotných kultúrnych pamiatok s názvom *Jak dobyt brad, památky takéžka bez bariér*, vydaný Národným pamiatkovým ústavom v roku 2007. Obsahuje opisy a ilustrácie jednotlivých pamiatok a ich častí, s detailným popisom stavu debarierizácie a možných vyskytujúcich sa prekážok. Je vlastne

¹⁵ Z vlastných poznámok z konferencie.

¹⁶ BRYCH, Vladimír (ed.). *Muzea pro všechny*. Praha : Český výbor ICOM ve spolupráci s Asociací muzeí a galerií ČR, 2003, s. 5-7. Dostupné online: <http://www.emuseum.cz/admin/files/Muzea-pro-vsechny.pdf>.

¹⁷ *Muzea pro všechny. Handicapovaní a dobrovoľníci v kultúrnych inštitúciách ČR. Sborník příspěvků*. Praha : AMG ČR, 2012.

¹⁸ JANČO, Milan. *Vybraná muzea USA a jejich přístup k návštěvníkům s omezenou schopností pohybu a orientace*.

takou turistickou príručkou v najlepšom zmysle slova. Úspešnosť publikácie viedla v roku 2009 k vytvoreniu druhej časti, zameranej na prístupnosť objektov pre vodičkárov.¹⁹

V Národnom múzeu v Prahe sa v roku 2013 konal seminár *Múzeum a návštevníci se speciálními potřebami. Bezbariérová přístupnost a komunikace*, určený pre pracovníkov múzeí a galérií s cieľom riešenia otázok súvisiacich s prístupnosťou múzejných inštitúcií pre hendikepovaných – telesne, sluchovo, zrakovu a mentálne postihnutých.²⁰

Ako na návštevníkov so zdravotným znevýhodnením?

„Múzea jako místo duchovní a emotivní otevřenosti nemohou vylučovat z radosti, již poskytují, některé duše a srdce pod zámlinkou, že tělo vykazuje určité odlišnosti.“²¹ Aj z citácie vyplýva, že cieľom tejto časti je zvýšiť povedomie o snahe na dosiahnutie kultúrnej demokracie, čiže vybojovanie rovnoprávnosti v dostupnosti múzeí a galérií, a tým umožniť vhodné podmienky na získavanie informácií bez inštitucionálnych a technických bariér. Ved' nevyhnutnosťou kultúry je, aby sa na nej mohol podieľať každý, kto má o to záujem. V našej spoločnosti prístup ku kultúre, získavanie kultúrnych a vedeckých poznatkov, informácií má čoraz dôležitejšiu úlohu. Prístupom k rôznym informačným či kultúrnym kanálom a ich pestrosť značne podmieňuje kvalitu nášho života. Návšteva múzeí, galérií a ich prezentačných činností je dôležitou a cennou voľnočasovou aktivitou, ktorá podmieňuje naše zmýšľanie, podporuje rozširovanie našich znalostí, ktoré sú nevyhnutné na prítomnosť v živote spoločnosti zakladajúcej sa na vedomostiach. Je potrebné, aby sa informácie dostali ku všetkým ľuďom, bez rozdielu schopností človeka. Múzea musia byť dostupnými pre všetkých. Hocijaká aktivita v danom prostredí vyžaduje dosiahnutie určitej miery spoločenských schopností, ktoré nazývame aj spoločenskými požiadavkami. V našom prípade to znamená dostupnosť múzeí, galérií, ich objektov a v nich ponúkaných služieb vyžadujúcich minimálnu úroveň schopností na získanie tamojších informácií a poznatkov. Tieto požiadavky môžu smerovať na fyzické, intelektuálne či vnemové schopnosti percipientov.

Návštevnosť múzeí a získavanie nimi sprostredkovaných kultúrnych informácií ovplyvňuje miera schopnosti pohybu, zraku, sluchu a pochopenia jedinca. Pohyb je azda najdôležitejšou schopnosťou človeka. Jeho absencia alebo porucha vo veľkej miere ovplyvňuje prístup do budov a v nich ponúkaných služieb, o vykonávaní každodenných činností ani nehovoriac. Vizualne informácie vnímajú návštevníci rozličným spôsobom. Ich prijímanie ovplyvňuje schopnosť ostrého videnia, zaostrenia na blízke či ďaleké predmety, oddelenia predmetov od pozadia, vnímania vizualnej informácie v strede či na kraji zorného poľa či vnem farieb a jasu, prispôsobenia sa k slabému alebo silnému osvetleniu a sledovania pohybujúcich sa predmetov. Príjem vizuálnych informácií však sťažujú nevhodné podmienky nielen slabozrakým, ale aj vidiacim návštevníkom, ako je napríklad informáciami presýtené prostredie, príliš farebné či nedostatočné osvetlenie.²²

¹⁹ JANČO, Milan – ŠEFCŮ, Ondřej. *Jak dobyt brad. Památky takřka bez bariér* 2. Praha : Národní památkový ústav, 2009.

²⁰ *Seminár Muzeum a návštěvníci se speciálními potřebami. Bezbariérová přístupnost a komunikace*. Dostupné online: <http://www.emuseum.cz/ceske-a-slovenske-texty-a-legislativa/seminar-muzeum-a-navstevnici-se-specialnimi-potrebami-bezbarierova-pristupnost-a-komunikace-1.html>.

²¹ BENKOVÁ, Mária. Možnosti sprístupňovania expozícií a výstav múzeí pre občanov so sluchovým postihnutím. In: *Sprístupňovanie expozícií a výstav múzeí občanom so zdravotným postihnutím. Zborník príspevkov zo seminára*, Bratislava : SNM, 2002, s. 36.

²² *Múzeumok mindenkinék : Az integrált tárlat kialakításának szempontjai és tapasztalatai. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségért Közalapítvány*. Budapest : Tóth Egon, 2008, s. 5-11.

Aké sú špecifické prístupy a pomôcky, ktoré sú potrebné pri sprístupňovaní kultúry v múzeách a galériách pre hendikepovaných? Veď aj hendikepovaní ľudia sa musia prispôbiť svojmu okoliu pomocou rôznych prístrojov, nástrojov a pomôcok, tak aj ich prostredie sa im má prispôsobovať v čo najväčšej miere. Najprv je nutné identifikovať bariéry, až potom sa ich snažiť riešiť. Určenie príčin, ktoré ľuďom bránia v návšteve, má značný význam z hľadiska marketingovej praxe kultúrnych inštitúcií. Z viacerých výskumov vyplýva, že opýtaným bráni či limituje ich v návšteve múzeí viacero faktorov: málo času, únava, nedostatok financií, rodina, iné záujmy, neporozumenie umeniu, nedostatok možností, zdravotné dôvody, neprirodzená atmosféra múzea či pocit, že tam nepatrí.

Z jednotlivých *dôvodov nenávštevnosti* môžeme vyvodit' dve skupiny bariér:

- *Praktické* – fyzická dostupnosť, povedomie o ponuke a informáciách, množstvo voľného času,

- *Psychologicko-kultúrne* – relevancia, záujem, image – vnímanie, destinácia potenciálnym návštevníkom, kultúrne kompetencie užívateľa.

Praktické bariéry sú relatívne dobre známe, no napriek tomu sú často bagatelizované. Ich negatívny vplyv na návštevnosť však netreba podceňovať, navyše niektoré z týchto typov prekážok sú najľahšie ovplyvniteľné prostriedkami kultúrnej organizácie. Preto by sa mala stať dostupnosť či dosiahnuteľnosť nielen základným predpokladom múzea, ale aj východiskom jeho marketingového úsilia. Psychologické či senzorické bariéry sa týkajú veľkého počtu potenciálnych návštevníkov a vytvárajú konkrétne prekážky v plnohodnotnom zážitku v kultúrnych organizáciách. Pre každé múzeum či pamiatkový objekt sa otvára možnosť výrazného zlepšenia dostupnosti ich produktu (expozií a výstav), dokonca aj bez značných finančných opatrení: dôkladným premyslením usporiadania expozií či výstav, vytvorením zrozumiteľnejšieho textu, kognitívnu prístupnosťou, využitím dostatočne veľkého a kontrastného písma, vhodným osvetlením zbierkových predmetov, zaistením adekvátnych odpočinkových zón a radom ďalších opatrení. Ďalšou bariérou je absencia kvalitnej informovanosti o ponuke múzea, a to aj v tejto informáciami presýtenej dobe. Neznalosť o kultúrnej ponuke je značnou bariérou v participácii na činnostiach múzejných ustanovizní. Najzákladnejšou marketingovou stratégiou však zostane, keď človek nemá možnosť alebo schopnosť premeniť vnímanie exponátov na pozitívnu skúsenosť a múzeá im nie sú v tom schopné či ochotné byť nápomocným. Je zrejme, že takúto možnosť už nebudú vyhľadávať a budú voliť inú formu využitia voľného času.²³

V záujme zabezpečenia rovnakého prístupu ku kultúre je žiaduce už pri plánovaní objektov aj v nich realizovaných expozií a výstav brať do úvahy rozdielne schopnosti návštevníkov. Tento prístup treba zaistiť nie pripravovaním oddelených výstav či priestorov, ale uplatňovaním zásad jednotného, univerzálneho designu, zjednotením rôznych potrieb.

Čo môže čakať návštevník s hendikepom od múzea a naopak? Návšteva kultúrnych inštitúcií môže, okrem iného, posilniť sebadôveru, nezávislosť, vzdelanie, integráciu, osvojenie si nových informácií a emočné podnety. Zo strany múzea sa očakáva, že návštevník sa dostane k informáciám vhodným spôsobom a bude sa ním zaoberať ako s plnoprávnym návštevníkom. Pri návšteve by mal mať možnosť na orientáciu a pohyb bez alebo s minimálnou pomocou asistenta, alebo by mal byť informovaný, akú asistenciu či pomôcky bude potrebovať na prijímanie umenia, či sú napríklad stále alebo na vyžiadanie. Práca s hendikepovanými návštevníkmi poskytuje múzeu jednak rozšírenie publika o ďalšiu cieľovú skupinu, získanie

²³ KESNER, Ladislav. *Marketing a management muzeí a památek*. Praha : Grada Publishing, 2005, s. 102-124.

spätnej väzby mu napomáha v ďalšej práci, posilnení zmysluplnosti práce a akvizícií nových skúseností v prezentácii exponátov. V ideálnom prípade by sa múzeum malo venovať problematike dostupnosti už počas stavebných prác či pri rekonštrukcii múzejných budov a expozícií. Okrem fyzických bariér, ako je primeraná šírka dverí či schodisko, by sa mala venovať pozornosť aj informačnému systému budovy a expozície – obsahovať výstižné textové časti, jasné a veľké logá zaručujúce priehľadnú orientáciu v budove.

Samotný projekt expozície alebo výstavy musí okrem základných pravidiel (napr. výška bežnej optickej čitateľnosti) a bezpečnostných požiadaviek zbierok rešpektovať, že v danej expozícii/výstave sa budú pohybovať návštevníci rôznej výšky, vytrvalosti, orientačných a vnemových schopností. Je potrebné obmedziť prvky so zlou viditeľnosťou (rohy, hrany, presklené plochy), vymedziť priestor na bezpečný pohyb s možnosťou vizuálneho a sluchového vnímania. Okrem toho je potrebné počítat so zabudovaním prvkov odpočinkovej zóny a vytvoriť svetelné a farebné akcenty na zlepšenie orientácie v múzejnom priestore. V súčasnej technologickej dobe sa dá použiť ako základný informačný nástroj internet, poskytujúci návštevníkom so zdravotnými ťažkosťami vhodnú možnosť zvukovej, vizuálnej či textovej prezentácie. Okrem toho internet môže (a mal by!) byť využívaný aj na poskytovanie rôznorodých informácií, ako je doba návštevy, príprava výstavy formou upravených textov, náhľady na zbierkové predmety, upútavky, výklad v znakovkej reči atď. Dobrým nápadom by bolo vytvorenie virtuálnej mapy múzea s možnosťou posúdenia jeho dostupnosti, napríklad náhľadmi na inštaláciu, ktorá by mohla slúžiť aj na zjednodušenie orientácie. Samozrejme, aj pri tvorbe webových stránok múzea treba prihliadať na bezbariérovú úpravu textu, a to vzhľadom, ako aj grafickými riešeniami stránky.²⁴

Z hľadiska fyzickej dostupnosti múzejných objektov je potrebné dodržiavať:

- Každá inštitúcia otvorená pre širokú verejnosť má mať minimálne jedno alebo viac *parkovacích miest* vyhradených pre osoby s hendikepom (jedno miesto z každých 50),
- Podklad *prístupu do budovy* musí byť pevný, nepohyblivý, nešmykľavý, bez bariér,
- Každá *prekážka* sa musí vyznačiť *kontrastnou farbou*,
- *Minimálna šírka dverí* by mala byť 1,50 m (krídlové 1,80 m),
- Je vhodné venovať zvýšenú pozornosť *osvetleniu* – vyvarovať sa pohľadu proti svetlu, oslneniu a tieňovým zónam, prudkým zmenám v osvetlení,
- Pre pohodlie návštevníkov je potrebné vybudovať v expozícii *odpočinkové zóny* – sedačky, opierky a zábradlie (hlavne pri výškových rozdieloch) a využívať zvukové signály pre lepšiu orientáciu,
- *Vertikálny pohyb po múzeu* – výtahy a ich ovládacie panely, rozmery schodiska a schodov, zábradlí a bezpečnostné opatrenia sú vymedzené podľa predpisov,
- *Prostriedky orientácie* (značenie) – texty, piktogramy, obrazovky, bezpečnostné značenia – umožňujú návštevníkom rozhodovať sa o trase prehliadky,
- *Vstupný priestor* do múzea by mal byť umiestnený v pokojovej zóne bez rušivých prvkov, informačný pult má mať primeranú výšku, taktiež aj pokladne, šatne atď.,
- *Dostupné rozmery* musí mať aj sociálne zariadenie, ktoré by malo byť na každom poschodí inštitúcie otvorenej pre verejnosť (alebo aspoň jedno kvalitné),

²⁴ PAULOVÁ, Eva. Muzejní výstavy a handicapovaní. In: *Muzejní výstavnictví : Učební texty nástavbového kurzu Školy muzejní propedeutiky*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2014, s. 219-222.

- *Vnímanie textov* je ovplyvnené ich veľkosťou, formou, obsahom, vzdialenosťou, umiestnením a podkladovým materiálom – je vhodné používať bezpätkové písmo bez kurzívy, tučné písmo, písmo bez rukopisu či text s veľkými písmenami,
 - *Reliéfné texty a panely* nesmú byť väčšie ako dosah dvoch rúk, a to kvôli lepšiemu čítaniu,
 - *Vzdialenosť textov a popisov* má byť taká, aby si texty mohli prečítať všetci návštevníci – deti, dospelí, starší ľudia i vozičkári (ideálne vo výške 0,90 – 1,40 m od zeme),
 - *Informačné materiály* treba vyhotoviť tak, aby vnímanie a porozumenie bolo čo najkvalitnejšie – zlá kvalita papiera, nadmerné množstvo nekvalitných informácií zhoršujú čítanie, text treba prispôbiť podľa už zmienených aspektov,
 - *Prednáškové a premietacie sály* by mali byť plne prístupné, s vhodnými akustickými a vizuálnymi vlastnosťami a osvetlením,
 - *Expozičné a výstavné priestory* tiež majú mať vhodné osvetlenie, akustické pomery zvukovú izoláciu a ochranu zbierkových predmetov od škodlivých zvukových vln,
 - Na bezprekážkové vizuálne, hmatové i akustické vnímanie je potrebné *vhodné umiestnenie predmetov a prístup* k nim,
 - *Osvetlenie exponátov* podmieňuje nielen potrebná viditeľnosť, ale aj svetelná citlivosť daného predmetu, treba dbať aj na tieň, priame oslnenie a odrazy,
 - *Využívanie systémov zesilovania a prenosu zvuku*, ktoré užívajú hlavne sluchovo znevýhodnení, s dobrým vysielaním a príjmom – elektrický signál, infračervená a vysokofrekvenčná väzba.²⁵

Odporúčania pre odstraňovanie bariér v múzejných inštitúciách pre osoby so zrakovým postihnutím

Pred pripravovaním taktilne prístupnej expozície či výstavy je potrebné si najprv uvedomiť, že nevidiaci a vidiaci návštevníci sa líšia vo viacerých aspektoch, majú svoje špecifiká, ktoré je potrebné rešpektovať. Napríklad vidiaci sa môžu vybrať do múzea hocikedy podľa nálady a otváracích hodín inštitúcie, môžu prísť sami, s rodinou či známymi. V poznávaní vnímajú svet ako celok a postupujú od celku k jednotlivým častiam. Na prijímanie informácií v múzeu im nie je vždy potrebný odborný výklad. Keď je výstava/expozícia dobre spracovaná, sú postačujúce aj popisy a sprievodný text. Ale na druhej strane nevidiaci a slabozrakí sa musia na návštevu kultúrnej inštitúcie dopredu pripraviť, potrebujú sprievodcu, aby sa tam dostali a s ním absolvovali aj prehliadku múzea. Čo sa týka poznávania sveta, nevidiaci postupujú opačne – od detailu predmetu po celok. Na nahradzovanie zrakového vnímania využívajú svoj hmat, sluch a čuch. Popri taktilnom vnímaní potrebujú aj modifikovaný sprievodný výklad, aby vedeli, čo práve ohmatávajú.²⁶

Odporúčania a návrhy vhodných opatrení:

- Informátor – vysielacia, zabezpečuje ozvučenie budov, podáva akustickú informáciu o názve inštitúcie, mieste vstupu,
- Popisy k exponátom v bodovom (Braillovom), zväčšenom písme,

²⁵ BENKOVÁ, ref. 21, s. 35-37.

²⁶ Zdroj je dostupný na: <http://www.culture.gov.sk/vdoc/236/muzea-pre-obcanov-so-zdravotnym-postihnutim-a5.html> [10. 8.2016] s. 1-2.

- Orientačné informácie na webe – prístupnosť webovej stránky múzea/galérie,
- Umelé vodiace línie,
- Komentár k výstave a jednotlivým exponátom nahovorený na audiálnych (zvukových) prostriedkoch, využitie Penfriend,
 - Vhodné osvetlenie a výber exponátov,
 - Označovanie schodov, splývavých zábradlí, dverí výraznou farbou, páskou, inštaláciou signálnych pásov (pás dlaždíc s reliéfnym vzorom, ktorý je zistiteľný hmatom dlhou bielou palicou a nášľapom),
 - Odstraňovanie odleskov (mramorových podláh, skiel na stole, vitrín),
 - Odstraňovanie prekážok (napr. kvetináčov) z frekventovaných priestorov,
 - Akustická signalizácia (ozvučením semaforov, vchodov do budov).

Pravidlá komunikácie:

- Nevidiaceho treba osloviť (menom), predstaviť sa, môže sa podať aj ruka,
- Treba hovoriť priamo na neho, osvetlenou tvárou, nespoliehať sa na gestá, nehovoriť na sprievodcu/asistenta,
- Oznámiť mu Váš príchod aj odchod, alebo príchod druhej osoby,
- Dávať dostatok informácií o prostredí (ale nie nadmerné množstvo), upozorniť ho na zmeny v prostredí,
 - Nemanipulovať s jeho vecami bez jeho vedomia a vždy ho informovať, kam ste čo dali, premiestnili,
 - Dať mu možnosť samostatne sa rozhodnúť,
 - Je netaktné šepkať, rozprávať posunkami či písaným textom,
 - Vždy sa treba pred úkonom spýtať, či potrebuje Vašu pomoc a akým spôsobom ju potrebuje,
 - Aj sprevádzanie má rôzne techniky, začínajúc od nadviazania kontaktu, úchopu a pozície, zmeny strany, zúženého priestoru či dverí, schodov, eskalátora a iných nerovných plôch či usádzania; múzejný pracovník vždy ide ako prvý, jeho nasleduje sprevádzaný návštevník,
 - Pri predčítavaní textu treba čítať pomaly, zreteľne, plynule, dbať na artikuláciu a výslovnosť, väčšie celky treba rozdeliť pauzou, nutné je upozorňovať na text v úvodzovkách, zátvorkách, citácie, nepoužívať skratky, obrázky, fotografie, grafy a tabuľky textu treba podrobne opísať, vysvetliť,
 - Nevidiaci má právo kamkoľvek vstupovať so svojím vodiacim psom, na ktorého nie je vhodné písať, rozptyľovať ho mľaskaním, hladkaním alebo krmením, hovoriť na neho bez súhlasu majiteľa; je vhodné ponúknuť mu misku s vodou a nevidiacemu ukázať miesto, kde môže psa vyvenčiť,
 - Nemusíte sa vyvarovať slovám ako „vidieť, pozrieť sa“ či farbám,
 - Upozornite nevidiaceho na prípadné nebezpečné či nepríjemné situácie,
 - V neposlednom rade: vážte si nevidiaceho ako plnohodnotného človeka!²⁷

Zásady jasnej tlače sa zakladajú na zvolení vhodného kontrastu pozadia a na ňom tlačeného textu. Takýto text umožňuje lepšiu čitateľnosť nielen pre slabozrakých, ale aj pre seniorov a aj vidiaci získava informácie z takto napísaného textu rýchlejšie a efektívnejšie. Vhodná kombinácia

²⁷ LOPÚCHOVÁ, Jana. *Základy pedagogiky zrakovo postihnutých*. Bratislava : IRIS, 2011, s. 215-216.

je čo najvyšší kontrast medzi farbou papiera a písmom, napríklad čierne písmo na bielom/žltom podklade. Pravdaže, dá sa využiť aj viacero farieb, ich súhru je možné skontrolovať aj pomocou softvérov, napríklad Colour Contrast Analyser. Okrem kontrastu má jasná tlač aj ďalšie priority, napríklad vlastnosti papiera tiež môžu ovplyvniť čitateľnosť dokumentu – papier nesmie byť priesvitný ani lesklý, lebo tieto vlastnosti môžu tiež zhoršovať jeho čitateľnosť.

Dôležitým faktorom je aj samotné písmo – najvhodnejšie je stredne tučné písmo, tučné na zvýraznený text. Typ písma má byť bezpätkový – napríklad Calibri, Verdana, Arial; veľkosť písma má byť minimálne 12 bodov, dokumenty špeciálne pre slabozrakých a/alebo seniorov majú mať 14 – 16 bodov. Čo sa týka vzhľadu a umiestnenia textu je vhodné dodržiavať nasledujúce princípy: štedré medzery medzi odsekmi, rovnaké medzery medzi slovami (nie rozťahnutý text), zarovnanie doľava (kvôli lepšej orientácii v texte). Riadkovanie má byť aspoň 25 – 30 % z veľkosti písma a pri formátovaní textu do stĺpcov dbajme na maximálny počet dvoch stĺpcov, ktoré majú byť širokou medzerou alebo hrubou čiarou maximálne odlišené od ostatného textu. Dôležité je dbať aj na to, aby sme obrázky nevložíli do stredu textu, ale zvlášť pod textom, aj s jasným popisom daného obrázku kvôli väčšej zrozumiteľnosti.

Následným princípom je vhodné umiestnenie exponátov – napríklad umiestniť ich koncentrovane na jednom mieste či po obvode veľkého stola, čo umožní vnímanie exponátov v slede, alebo ich rozmiestniť rovnomerne po celej expozícii/výstave. Vhodné je určiť smer prehliadky vodiacou líniou, ktorou môže byť napríklad dlhý koberec, hrana stola alebo otvorenej vitríny či vodiace laná. Keď sa nepoužije línia, odporúča sa pred miesta predmetov umiestniť tzv. varovné pásy vnímateľné bielou pálicou ako upozornenie na bezprostrednú blízkosť k predmetu. Na samostatný pohyb nevidiaceho je dobré používať sprievodné audioguidy, ktoré by však mali byť štandardom pre všetkých návštevníkov. Základné zásady treba dodržiavať aj pri vyhotovovaní popisov v Braillovom písme. Mali by sa zhotoviť z ľahko umývateľných plastových fólií (z hygienického hľadiska), treba ich umiestňovať horizontálne, čo najbližšie k návštevníkovi a exponátom. Nikdy sa nesituujú vo vertikálnom smere, maximálne, ak to exponát vyžaduje, umiestniť ich na šikmej ploche. Pre slabozrakých návštevníkov je potreba vytvárania zväčšeného sprievodného textu.²⁸

Pri vzdelávaní ľudí je taktiež veľmi dôležité dodržiavať určité pravidlá, ako napríklad:

- *Dostatok svetla* (najmä pre slabozrakých),
- *Primeraná teplota miestnosti* (potrebná pre optimálnu schopnosť haptického vnímania),
- *Obmedzenie hluku* (pre nerušené sluchové vnímanie a orientáciu),
- *Vhodná úprava priestoru, debarierizácia* (pre bezpečný pohyb a ľahšiu orientáciu).²⁹

Keďže vzdelávanie pomocou exponátov sa deje vlastne v prostredí obklopenom umením, dajú sa využiť aj metódy a techniky arteterapie, čiže liečby umením. Je to vlastne špeciálna výtvarná výchova s uplatňovaním integratívneho princípu súčasného využívania viacerých umení. Prevládajúcimi prostriedkami však sú výtvarné aktivity v akejkoľvek forme: praktické, vizuálne, haptické alebo verbálne, s uplatňovaním zmyslového, vnemového alebo racionálneho poznávania s estetickým vzťahom ku skutočnosti. Arteterapia slúži aj ako výchovná rehabilitácia

²⁸ KERATOVÁ, Katarína – GÉCZYOVÁ, Iveta. O pripravovanej výstave RES IPSA LIQUITUR. (Vec hovorí sama za seba). In: ref. 21, s. 21-24.

²⁹ SLOWIK, ref. 4, s. 65.

jedincov zameraná predovšetkým na sebaovládanie, odstraňovanie komunikačných prekážok, citový vývin, odstraňovanie neuróz a fóbií, odhalenie a rozvíjanie tvorivého potenciálu a upevňovanie sebavedomia. Jeho kvalitné podanie ovplyvňuje viacero faktorov: osobnosť pedagóga a pracovné prostredie, vhodne stanovené ciele práce, adekvátny výber aktivity a zvolenie formy arteterapeutického pôsobenia, primeraná interpretácia, motivačný charakter hodnotenia a ďalšie.

Príkladmi hravých výtvarných aktivít sú napríklad hra s bodom, líniou, škvrnou alebo farbou v suchých či mokrých materiáloch, hra s plochou a tvarom či modelovacími materiálmi. Ďalšími technikami v arteterapii ľudí s hendikepom môžu byť maľba prstami, muzikomaľba, uvoľňovacia kresba na tabuli, v piesku, snehu alebo na veľkej ploche papiera na zemi, modelovanie (hlinou, keramickou hlinou, modelovacou hmotou, kaširovaním), vyskúšanie jednoduchých techník tlače, monotypie, tlače koláží z kartónu či textilu, body-art, pop-art, performance, happening, atď. Tematická kresba, maľba a modelovanie sa zameriavajú na uvoľnenie citového napätia. Účinné sú samostatné i skupinové výtvarné aktivity vo formách uvoľňovacej kresby oboma rukami na veľkej ploche, používanie špongií namočených do farby namiesto štetcov alebo aromatických prstových farieb. Nesmie sa však zabúdať ani na relaxačné, dýchacie a jednoduché pohybové cvičenia vychádzajúce z prvkov jogy. Je možné využiť široké spektrum kombinácií arteterapie s muzikoterapiou, pohybom, tancom, dramatickými prvkami i biblioterapiou.³⁰

Odporúčania pre debarierizáciu múzejných inštitúcií pre osoby so sluchovým postihnutím

Pri komunikácii s osobami so sluchovým postihnutím je kľúčovým prostriedkom ich zrak. Prvým alternatívnym prístupom je znakový jazyk. Jeho základom je systém pohybov – gestá rúk a doplnujúce výrazové prvky – pohyb a mimika. Tu by som podotkla, že neexistuje medzinárodný znakový jazyk, každý jazyk má svoj umelo vytvorený systém znakov.

Ďalšou možnosťou v dorozumívaní sa je využitie orálnej metódy. Tá je založená na používaní zrozumiteľnej hovorenej reči a dostačujúcej schopnosti odzvania nepočujúcim človekom, s prípadným použitím daktylnej (prstovej) abecedy. Tento proces je však veľmi náročný, musíme rešpektovať určité podmienky, aby bolo odzvanie možné a efektívne. Je vhodné hovoriť pomalším tempom, artikulovane, používať jednoduché vety a slová a udržiavať primeranú interpersonálnu vzdialenosť (max. 4 m). Neodmysliteľné je dostatočné osvetlenie tváre hovoriaceho a napomáha aj gestikulácia a mimika hovoriacej osoby. Odzvanie vyžaduje veľké sústredenie, preto musíme brať do úvahy klesavú tendenciu schopnosti po 15 – 20 minútach, kedy je vhodné urobiť prestávku. Bilingválny prístup je adekvátnym kompromisom medzi predchádzajúcimi metódami, vlastne je ich kombináciou. Spočíva vo využívaní bežného jazyka (odzvanie, hovorenie, čítanie, písanie) aj znakovkej reči (napr. prostredníctvom tlmočníka). Voľbu totálnej komunikácie volíme v prípade, že porucha je taká závažná, že pri jej kompenzácií je nutné použiť širšiu škálu dorozumievacích prostriedkov. Totálna komunikácia kombinuje znakový jazyk, hovorenú reč, prstovú abecedu (jedno- či dvojručnú), odzvanie, písanie, čítanie, mimiku a gestá, výtvarné prejavy atď., skrátka všetky potencionálne možnosti komunikácie.

Všeobecne platí niekoľko *zásad*, na ktoré musíme *pri komunikácii dávať pozor*:

- Nikdy sa nemáme pri komunikácii odvracať chrbtom, vzdľať sa od návštevníka, kričať na neho, máme radšej hovoriť pomaly, zreteľne, artikulovane,

³⁰ GREGUŠOVÁ, Hedviga a kol. *Arteterapia v špeciálnej pedagogike*. Bratislava : IRIS, 2011. s. 29-32

prípadne zopakovať nezrozumiteľnú vec,

- V hlučnom prostredí pomôže ľahký dotyk ako upozornenie pred začiatkom dialógu, vždy dodržiavame očný kontakt pri rozhovore s klientom (nie s jeho asistentom!),

- Odzveranie je veľmi náročné, nest'ážujme ho nedostatočne osvetlenou tvárou, používaním dlhých súvetí, neznámych slov, povrchnou a rýchlou artikuláciou; hovoriaca osoba by nemala popri rozprávaní jesť, piť, žuť žuvačku, fajčiť, podopierať si bradu či dávať si ruku pred ústa,

- Od narodenia nepočujúci človek má nielen obmedzenú slovnú zásobu, ale aj sťažené podmienky myslenia, nemusí teda porozumieť ironii či vtipom,

- Abstraktné informácie sú horšie zrozumiteľné ako konkrétne myšlienky, preto je vhodné niekedy naše zdieľanie napísať či nakresliť,

- Keď chceme získať spätnú väzbu, namiesto otázky, či nám rozumel, sa radšej spýtajme, čo porozumel z nášho zdieľania,

- Pre kontakt a komunikáciu platia dôležité etické pravidlá; pri komunikácii, napríklad prostredníctvom tlmočníka, nikdy neodvraciame tvár od klienta, nehovoríme len s pomocníkom, tlmočník ho nezastupuje, jeho povinnosťou je len tlmočiť náš prejav,

- Je potrebné brať na vedomie, že komunikačná úroveň sa líši u všetkých ľudí so sluchovým hendikepom, nepočujúci využívajú najviac podstatné mená, menej slovesá a prídavné mená a používanie jednoduchých viet prevláda nad súvetiami,

- Pri zlyhaní komunikácie prostredníctvom hovoreného jazyka sa dá komunikovať písaným jazykom, posunkovým jazykom (využívajú ju nepočujúci) alebo prstovou abecedou, odzveraním či neverbálnou komunikáciou (mimika, gestikulácia, dotyky, pohyby a postoje),

- Je veľmi dôležitý priestor – mal by byť tichý, dobre osvetlený,

- Hovorené slovo má byť pomalé, artikulované, vyslovované tvárou k nepočujúcemu, zjednodušené bez cudzích a odborných výrazov, zložitých súvetí; je potrebné robiť prestávky (napr. pustením videozáznamu, zodpovedaním otázok zo strany percipientov atď.).³¹

Odporúčania na odstránenie prekážok pre ľudí s telesným postihnutím

Na začiatku práce so skupinou návštevníkov s telesným postihnutím je nevyhnutné uviesť si fakt, že netvorí jedlioliatu skupinu, takisto ako aj celá naša spoločnosť. Okrem povahy a charakteru je rozdiel medzi nimi aj v miere vzdelanosti alebo miere poškodenia obmedzenia pohybu. Môžu to byť vozičkári, zle chodiaci, osoby malého vraztu alebo s chýbajúcimi končatinami, závažnými problémami svalového ústrojenstva či kĺbov. Čiže najprv sa žiada *definovať základné spoločné pravidlá* z'ahčujúce prehliadku múzea, ktoré sa v značnej miere vzťahujú aj na ďalších návštevníkov – seniorov, tehotné ženy, rodičov sprevádzajúce deti do troch rokov (s kočíkom či bez):

- *Rozmerové parametre* – sú podmienené manipulačnými a rozmerovými parametrami invalidného vozíka,

- *Pri vstupe do budov a zariadení* – vstupné dvere, informačný panel alebo pult

³¹ MAMOJKA, Branislav. Význam a potreba sprístupňovania múzeí a výstav nevidiacim a slabozrakým občanom. In: Ref. 21, s. 25-27.

prispôsobený na výšku vozičkárov, výt'ahy a zdvíhacie plošiny tiež musia byť prispôsobené (šírka dvier výt'ahu min. 800 mm, šírka kabíny min. 1100 mm, hĺbka min. 1400 mm, podlaha musí byť rovná, nie textilná, s protišmykovou úpravou, ovládacie zariadené čitateľné aj hmatom),

- *Pri prekonávaní výškových rozdielov* – zvislé zdvíhacie plošiny, schodiskové plošiny, schodolezy (samoobslužné alebo s obsluhou), ľahké prenosné rampy,
- *Hygienické zariadenie* – musí byť označené medzinárodným symbolom, má mať dostatočnú šírku dverí (najmenej 800 mm), v zariadení opierky, sklopné sedadlo, inštaláciu držadla a pod.,
- *Pri poskytovaní služieb* – využívanie všetkých bežných a moderných médií (web stránka, e-mail, textové telefóny), informačné tabule,
- *Poskytovanie asistencie* – personál múzea sa musí opýtať osôb so zníženou schopnosťou pohybu a orientácie na najvhodnejší spôsob poskytovania pomoci,
- *Formy komunikácie* – netreba zabúdať, že aj ľudia so zníženou schopnosťou pohybu či orientácie sú ako ostatné osoby, je potrebné len brať ohľad na nasledovné:
 - Komunikovať priamo na osobu, nie prostredníctvom jeho asistenta,
 - Pri dlhšej komunikácii sa požaduje byť v rovnakej úrovni,
 - Je potrebné mu poskytnúť pomoc pri otváraní dverí, zdvíhaní spadnutých vecí...,
 - Pokiaľ výška informačného pultu nie je prispôbena výške vozičkárov, personál má obísť pult a komunikovať s vozičkárom priamo,
 - Nie je vhodné manipulovať s vozíkom bez súhlasu osoby,
 - Ľuďom s barlamí a chodítkami treba poskytnúť možnosť na sedenie, pomôcť im pri vstávaní zo sedadla atď.,
 - Je veľmi dôležité zverejniť informácie o službách a asistencii, ktoré poskytuje personál v múzeách a galériách občanom so zdravotným znevýhodnením,
 - Verbálna komunikácia môže byť podmienená nejakou poruchou reči, či už symptomatickou (narušenie motoriky), z dôvodu nepriameho pôsobenia telesného znevýhodnenia (znížená manipulácia môže spôsobiť poruchy porozumenia) či v dôsledku sociálnych podmienok (znížené sociálne kontakty),
 - Aj neverbálna komunikácia môže obsahovať jednotlivé odlišnosti (zdeformovaná mimika, znemožnenie gestikulácie),
 - K prekonaniu komunikačných bariér je možné aplikovať rôzne komunikačné systémy – makaton, piktogramy alebo Bliss systém.³²

Existujú rôzne didaktické zásady vzdelávania osôb s telesným postihnutím, chorých a zdravotne oslabených. Najdôležitejšia je *zásada názornosti*. Mnohí z tejto skupiny majú malú alebo skreslenú predstavivosť, malú zásobu konkrétnych skúseností, preto je užitočné ich rozvíjať samostatnou a tvorivou aktivitou, pri ktorej získajú reálne predstavy a poznatky priamym kontaktom. Mnohí z nich môžu mať problémy s nedostatočnou sústredenosťou, rozčítlivosťou či ubiehaním pozornosti, preto je náležité *zásadou trvácnosti* sprostredkovať informácie pútavou formou a viackrát ich opakovať, precvičovať. Požaduje sa rešpektovať fakt, že každý má iný stupeň a druh hendikepu a nie je vhodné ich *zaťažovať* nadmerným množstvom informácií. Aj tu platí *zásada primeranosti*, že kvalita je lepšia ako kvantita.

³² KESNER, ref. 23, s. 28-29.

Sústavnosť v edukácii môžu prerušovať rôzne liečenia, hospitalizácie či zákroky, preto treba dbať na sústavne realizované programy. Je nevyhnutné, aby daná osoba poznala zmysel a účel vzdelávania. *Zásadou uvedomelosti* má byť vedená k uvedomelému vzťahu k učeniu. *Zásada aktivity* by mala byť samozrejmosťou aj pri osobách s poruchami telesného aparátu, treba dbať na udržanie aktivity zaujímavým, stimulačným učením. *Zásada individuálneho prístupu* tiež môže povzbudzovať čulosť osoby. Kým *zásada vývojovosti* požaduje nácvik rôznych zručností v súlade so stavom individua, *zásada reflexnosti* využíva reflexy v ich osvojovaní. Multisenzorálne pôsobenie na diváka využívané *zásadou komplexnosti* tiež dosahuje vyššie efekty. V neposlednom rade sa odporúča využívať *zásadu kolektívnosti*, edukáciu v kolektíve oproti samostatného učenia, a to aj kvôli lepšej adaptácii do nového prostredia, plynulého prechodu od pasívneho pozorovania k aktivite, ekonomickejšiemu využitiu času a mnoho ďalších.³³

Závery prieskumu

„Pán generálny riaditeľ hovoril o troch podmienkach, ktoré sú treba pre úspešné sprístupňovanie múzeí pre telesne postihnutých spoluobčanov: 1. Vôľa a pochopenie, 2. Technické a finančné zabezpečenie, 3. Systematickosť a sústavnosť. Ja k nim pridávam štvrtú – niemenú dôležitú – srdce. Keď človek úprimne a zo srdca chce pomôcť našim telesne postihnutým spoluobčanom – tak dokáže zabezpečiť i tri prvé podmienky.“³⁴

Možnosti na integráciu či inklúziu sociálne alebo zdravotne znevýhodnených je veľa, inšpiráciu môžu slovenské múzeá nájsť u zahraničných partnerov alebo v literatúre. Je potrebné vždy vychádzať zo skutočnosti, že jednotlivé skupiny budúcich užívateľov nimi ponúkaných služieb majú rôznorodé požiadavky, ktoré sa vzájomne môžu aj líšiť. Preto je potrebné získať čo najviac vedomostí v tomto kontexte, aby sa vyhli zbytočným finančným výdajom na kúpu či rekonštrukciu predmetných pomôcok či vylepšení, ktorých využitie potom nebude korešpondovať s ich očakávaniami.

Z prieskumu vyplýva, že požiadavky zo strany zdravotne znevýhodnených užívateľov múzea sa v realite nezhodujú s ponukou múzejných inštitúcií. Ako príklad by som uviedla potrebu možnosti vstupu so sprievodným psom, ktorý je podľa môjho názoru vo väčšej miere realizovateľný, ako vybudovanie bezbariérovej toalety či výt'ahu, na ktorú múzeum potrebuje väčšiu čiastku financií. Vyhradenie jedného parkovacieho miesta pre hendikepovaných tiež nestojí veľa peňazí (pravda, veľa múzeí nemá možnosť parkovania pred budovou). Najväčšiu odozvu získala bezbariérová podlaha, ktorá sa dá tiež vyriešiť bez veľkých architektonických úprav. Napríklad vhodným kompromisom sa môže zdať zriadenie pásov pre chôdzu z rovnej dlažby. Tento pás by mohol byť následne využívaný aj ako vodiaca línia po prehliadkovej trase expozície, ktorá je tiež veľkým nedostatkom zo strany múzeí a hendikepovaní by si túto možnosť priali vo väčšine odpovedí. Zväčšenú pozornosť by mali múzeá i galérie upriamiť aj na podávanie informácií cez ich webové stránky, veď žijeme v modernej dobe, keď je už prístup k informáciám samozrejmosťou. Ňou by sa mohla stať tiež zjednodušená orientácia v múzejných priestoroch pomocou piktogramov, zjednodušených textov, veď ani múzeum sa nechce stať bludiskom, ktoré odrádza ľudí od ďalších návštev. Zjednodušené texty a popisy, s využitím jasnej tlače alebo zväčšeného písma, by priniesli prospech nielen pre zdravotne hendikepovaných, ale aj deti, seniorov či ostatných užívateľov múzea. Treba upriamiť pozornosť aj na to, že populácia jednoducho starne, čiže logicky je čoraz viac seniorov, ktorí

³³ HARČARÍKOVÁ, Terézia. *Pedagogika telesne postihnutých, chorých a zdravotne oslabených – teoretické základy*. Bratislava : IRIS, 2011, s. 220-223.

³⁴ ČÍŽ, ref. 1, s. 12.

sa tiež potrebujú zúčastňovať na kultúrnom dianí. V druhom rade treba počítat' aj s tým, že nie všetci ľudia, ktorí sú zdravotne hendikepovaní, sa už takí narodili. Mnohí z nich sa dostali do takého stavu po úraze, nemoci alebo iných komplikáciách. Pri uvažovaní o tejto problematike by múzeá nemali brať do úvahy len vozičkárov, ale všetky druhy zdravotného postihnutia a ich špecifické potreby. Múzeá, ktoré tento „trend“, požiadavku nepochopia, začnú postupom času strácať nielen kredit dostupnosti, ale aj celospoločenskej prospešnosti.

Na záver by som vytýčila pár krokov potrebných pre zlepšenie prístupnosti múzejných objektov:

- o *Stanovenie zámery* – sprístupnenie objektu čo najširšiemu spektru návštevníkov s čo najminimálnejšími finančnými nákladmi,

- o *Posúdenie súčasného stavu, návrh na cieľové riešenie* – treba vychádzať z priestorových a technických možností múzea, miery pamiatkovej ochrany objektu a kvalitných znalostí požiadaviek jednotlivých skupín návštevníkov,

- o *Vymedzenie kľúčových problémov* – možná spolupráca s odborníkmi v tejto téme, nemať strach osloviť združenia či jednotlivcov – hendikepovaných,

- o *Hľadanie možností financovania* – v štátnom i medzinárodnom meradle,

- o *Realizácia jednotlivých etáp práce* – súvisia s finančnými možnosťami,

- o *Finálne posúdenie realizovaných úprav* – je veľmi dôležité vyhodnotenie, vďaka ktorému sa získa prehľad v efektívite prínosu, ktorý môže byť využiteľný aj z informatívneho hľadiska pre ostatných subjektov.

Je potrebné dodať, že záujem o vytváranie bezbariérového prostredia musí vychádzať zo všetkých strán – aj zo strany vedenia múzejných inštitúcií, aj zo strany ich pracovníkov i samotných užívateľov – návštevníkov so zdravotným obmedzením. Asi najľahším priebehom riešenia situácie by bol fakt, že najprv by sa mali debarierizovať múzeá a galérie, ktoré potrebujú v tomto smere jednoduchšie úpravy a rekonštrukcie. Potom by sa nemohli prehlíadať ani rezervy v odstraňovaní prekážok pri objektoch menej prístupných z hľadiska ich charakteru (hrady, zámky, národné kultúrne pamiatky). Dosiahnutím vysokej, kvalitnej úrovne expozícií a výstav a vytvorením širokého okruhu ponúk lektorských i iných vzdelávacích programov pre rôzne skupiny návštevníckej verejnosti sa z nich stávajú miesta, kde ľudia budú radi tráviť svoj voľný čas, kde sa chcú niečo nové naučiť a spoznať, ale si aj odpočinúť v komfortnom prostredí. A práve tieto aspekty chcú dokázať všetky múzejné inštitúcie, aby ich ľudia navštevovali pravidelne, s radosťou a záujmom, aby sa v nich cítili ako doma. K maximálnemu dosiahnutiu týchto, zatiaľ, ideálov a utopistických predstáv vedie ešte dlhá cesta, ale dúfam, že túto požiadavku si osvojí čoraz viac inštitúcií, ktoré tým prispievajú k ich rovnocennému sprístupneniu pre všetkých ľudí bez diskriminácie.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

BENKOVÁ, Mária. Možnosti sprístupňovania expozícií a výstav múzeí pre občanov so sluchovým postihnutím. In: *Sprístupňovanie expozícií a výstav múzeí občanom so zdravotným postihnutím. Zborník príspevkov zo seminára*. Bratislava : SNM, 2002, s. 35-37.

BRYCH, Vladimír (ed.). *Múzeá pro všechny*. Praha : Český výbor ICOM ve spolupráci s Asocioaci muzeí a galerií ČR, 2003, s. 5-7. Dostupné online: <http://www.emuseum.cz/admin/files/Muzea-pro-vsechny.pdf>.

- ČÍŽ, Marián. Spolupráca Múzea vo Sv. Antone so zdravotne postihnutými občanmi. In: *Sprístupňovanie výstav a expozícií pre občanov so zdravotným postihnutím, Zborník príspevkov zo seminára*. Bratislava : SNM, 2002, s. 10-12.
- GREGUŠOVÁ, Hedviga a kol. *Arteterapia v špeciálnej pedagogike*. IRIS, Bratislava : 2011. ISBN 978-80-89238-52-1.
- HARČARIKOVÁ, Terézia. *Pedagogika telesne postihnutých, chorých a zdravotne oslabených – teoretické základy*. Bratislava : IRIS, 2011. ISBN 978-80-89238-59-0.
- JANČO, Milan. *Tridsať rokov taktilného vystavovania. Možnosti prístupov a realizácií*. Príspevok z konferencie: Prístupnosť múzeí a výstav osobám so zrakovým postihnutím, prostriedok ich spoločenského začleňovania a informovanosti. Bratislava, 2013. s. 5-6. Dostupné online: <http://www.emuzeum.cz/admin/files/Navstevnici-muzei-se-zrakovym-znevychodnenim.pdf>.
- JANČO, Milan. *Vybraná muzea USA a jejich přístup k návštěvníkům s omezenou schopností pohybu a orientace*. Príspevok z konferencie.
- JANČO, Milan – ŠEFCŮ, Ondřej. *Jak dobyt brad. Památky takéž bez bariér 2*. Praha : Národní památkový ústav, 2009. . ISBN 978-80-87104-47-7.
- KERATOVÁ, Katarína – GÉCZYOVÁ, Iveta. O pripravovanej výstave RES IPSA LIQUITUR. (Vec hovorí sama za seba). In: *Sprístupňovanie expozícií a výstav múzeí občanom so zdravotným postihnutím. Zborník príspevkov zo seminára*, Bratislava : SNM, 2002, s. 21-24.
- KESNER, Ladislav. *Marketing a management múzeí a památek*. Praha : Grada Publishing, 2005. ISBN 978-80-247-6364-4.
- LOPÚCHOVÁ, Jana. *Základy pedagogiky zrakovu postihnutých*. Bratislava : IRIS, 2011. ISBN 978-80-89238-61-3.
- MAMOJKA, Branislav. Význam a potreba sprístupňovania múzeí a výstav nevidiacim a slabozrakým občanom. In: *Sprístupňovanie expozícií a výstav múzeí občanom so zdravotným postihnutím. Zborník príspevkov zo seminára*, Bratislava : SNM, 2002, s. 25-27.
- MRUŠKOVIČ, Štefan – DARULOVÁ, Jolana – KOLLÁR, Štefan. *Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2005. ISBN 80-8083-160-2.
- Muzea pro všechny. Handicapovaní a dobrovolníci v kulturních institucích ČR. Sborník příspěvků*. Praha : AMG ČR, 2012.
- Múzeumok mindenkinek : Az integrált tárlat kialakításának szempontjai és tapasztalatai*. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, Budapest : Tóth Egon, 2008. ISBN 978-963-06-4594-2.
- PAULOVÁ, Eva. Muzejní výstavy a handicapovaní. In: *Muzejní výstavnictví : Učební texty nástavbového kurzu Školy muzejní propedeutiky*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2014, s. 219-222. ISBN 978-80-86611-62-4.
- Seminář Muzeum a návštěvníci se speciálními potřebami. Bezbariérová přístupnost a komunikace*. Dostupné online: <http://www.emuzeum.cz/ceske-a-slovenske-texty-a-legislativa/seminar-muzeum-a-navstevnici-se-specialnimi-potrebami-bezbarierova-pristupnost-a-komunikace-1.html>.
- SLOWIK, Josef. *Speciální pedagogika*. Praha : Grada Publishing, a. s., 2007. ISBN 978-80-247-1733-3.

Internetové zdroje:

<http://unss.sk/subory/2012-sme-medzi-vami/brozura-sprístupnovanie-informacii-pre-vsetkych.pdf>.

<http://www.nrozp-mosty.sk/zo-zivota-15.html>.

<http://www.culture.gov.sk/vdoc/236/muzea-pre-obcanov-so-zdravotnym-postihnutim-a5.html>.